

Prof. dr. sc. Dragutin Lalović

Država kao spoznajni i politički izazov europskih građana

Već desetljećima kao nastojim politološki dokučiti, u kategorijalnom polju razvijene teorije države, osnovne razloge i dimenzije višestrukih kušnji kojima je izložena moderna ideja države. U ovoj novoj knjizi, *Doba države* (2020) radikaliziram svoje ranije stajalište i otklanjam temeljne spoznajne dvojbe, koje sam bio barem naznačio u predgovoru knjizi *Države na kušnji* (2008), znakovito naslovljenom "Doba država?" Moje je tadašnje stajalište bilo kritički shvaćeno, kada je shvaćeno, kao prvorazredna teorijska provokacija, premda sam naše doba s razboritim oprezom ipak bio upitnikom označio kao doba država.

I kao da tadašnja provokacija nije bila dovoljna, sada je dalje zaoštavam, izazovno uklanjajući gornji razboriti upitnik, a time i svaku dvojbu glede naše europske političke sudbine! Osnovni razlog zašto sam tako postupio u ranijoj knjizi bio je eminentno polemički u smislu isticanja nezamjenjive uloge država-nacija da se zajedno i složno uspješno suoče s neprijateljskom idejom imperija. Velika je pouka kapitalne analize Franza Leopolda Neumanna što je u svom *Behemotu* uvjerljivo dokazao da nacistički tip poretka (što dakako važi i za staljinistički) ujelovljuje ne ideju države (ma i "totalitarne") nego krajnje zloćudnog imperija koji uništava svaki pravni i politički poredak i u kojemu nestaje svaki privid čovjekove pravne subjektivnosti. U suvremenom povijesnom kontekstu stoga bi ciklički slijed smjenjivanja razdoblja države razdobljem carstva značio pogibeljnu kušnju u kojoj bi suvremeni Levijatan pokleknuo u borbi na život i smrt s totalitarnim (nacističkim i staljinističkim) Behemotom.

Osnovni razlog zašto tu dilemu ovdje jednoznačno rješavam odlučujući se za ideju države a protiv ideje carstva opet je polemički i motiviran činjenicom da su moje analize i prosudbe iskazane u bitno promijenjenom povijesnom kontekstu, da smo u međuvremenu postali *građani* Europske Unije. Što znači da Hrvatska kao demokratska država više nije isključivo ni prvenstveno polje našeg pravnoga, ekonomskoga, političkoga i kulturnog subjektiviranja, nego da to sve više postaje Europa kao cjelina.

U nadmetanju i srazu dviju velikih političkih ideja – ideje države i ideje carstva – Europa će biti ili demokratska država građana ili imperijalni svjetski akter u globalnom odmjeravanju konkurentnih imperijalnih snaga. S takvog vrijednosnog

stajališta, naše je doba doba države, doba europskih *citoyens* – a nije doba imperija, doba europskih *bourgeois*, s kvaziuniverzalističkim eurocentričnim pretenzijama. Čime se temeljna politička dvojba "država ili carstvo" objašnjava i kao subjektivno opredjeljenje da se bude politički građanin u demokratskome i pravnom poretku europske kontinentalne države-republike.

XXI. stoljeće, koje započinje već 1990. (u hobsbaumovskom smislu periodizacije povijesnih razdoblja), na samom je početku u znaku nastupa niza novih države-nacija, počevši od Njemačke (koja se najzad ujedinjuje) i Rusije (koja najzad odustaje od kvazisovjetskog carstva), sve do naših malih nacionalnih država, kao što su Hrvatska i Crna Gora. Nasuprot zlogukim proročanstvima, prvenstveno neoliberalnog mondijalizma, o "kraju države", štoviše o krah države kao ideje, koja navodno neopozivo pripada prošlosti, zagovarao sam i obrazlagao tezu kako država nipošto ne pripada prošlosti, nego da joj prava budućnost tek predstoji u cjelini njezinih još neozbiljenih pojmovnih i funkcionalnih određenja.

Naime, sve globaliziranije građansko društvo ne niječe nego naprotiv podrazumijeva regulacijski sposobne političke države, u svoj njihovoj nesvodljivoj pluralnosti. Suvremeno uzajamno prožimanje građanskog društva i političke države, dviju sukstitutivnih sfera slobode čovjeka kao autonomnog subjekta, moguće je shvatiti pod uvjetom da ideju umne države politološki poimamo kao temeljni političkopравни projekt moderne epohe. Pritom je osnovna teorijska poteškoća skopčana s tvrdokornim nerazumijevanjem bitno procesualne logike države kao projekta koji postulira preobrazbu sile ili moći putem prava u zakonsku vlast, kojoj se pojedinci kao subjekti obavezuju na poslušnost kao legitimnom autoritetu. U tom smislu država kao projekt, kao ideja, uvijek je na ogromnoj kušnji da se empirijski u nekoj fazi svoje preobrazbe izopači: kao pravna formacija stalno iznova sustaje kada logika pravne pacifikacije nasilja (fizičkoga i simboličkoga) posrće pred logikom sile, logika mira pred logikom rata, logika uzajamnosti država pred logikom osvajanja. Još temeljnije, država je određena procesualno, i sinkronijski i dijakronijski, kao političkopравни totalitet koji je nezamjenjivi instrument subjektiviranja svojih državljana, u pravnome, ekonomskome, političkome i civilizacijskom smislu. Dobra država tvori slobodne građane, a slobodni građani po samoj logici vlastitog subjektiviranja tendiraju postati građani svijeta. U europskom kontekstu ideja države mora se dokazati kao valjana osnovica kontinentalne transnacionalne političke konstrukcije u izravnoj konfrontaciji s obnovljenom idejom imperija. *Doba države* nastoji pokazati da su zapadnoeuropske

države-nacije još uvijek snažno izložene imperijalnoj kušnji, kao i u ranijim stoljećima, čime dovode u pitanje svoju suverenost kao protuimperijalnu sposobnost i volju da se samoograniče na vlastiti teritorij i vlastite državljane te da se afirmiraju kao instrumenti uspostavljanja i jamčenja individualnih prava svojih građana. Takvoj su zadaći dorasle samo pravne i demokratske države koje univerzaliziraju političku i socijalnu građanskost svih svojih državljana. U mjeri u kojoj su u tome uspješne, ako u njima nema segregacije na građane prvoga i drugog reda, takve su države u europskoj konstrukciji samonadmašujuće političke formacije otvorenog tipa kojima je "Europa građana" obzor smislenosti vlastitog opstojanja. Države ne "podnose" globalizaciju kao heteronomnu frivolnu Fortunu nego su aktivni autonomni subjekti u procesu svjetske društvene, ekonomske, kulturne i političke integracije. Daleko od toga da je na izmaku, doba je države pred nama.

S obzirom na znalački pregnantan prikaz mojih teorijskih razmatranja o ideji države, koje ste čuli od kolege Ribarevića, u ovoj se prilici mogu ograničiti tek na dvije napomene radi dodatnog preciziranja dvaju problemskih sklopova o kojima je u knjizi riječ.

Prvo, u kontekstu aktualne agresije Rusije na Ukrajinu, koja je od početne parcijalne intervencije i pripajanja dijelova ukrajinskih teritorija (2014) prerasla u imperijalni nasrtaj na ukrajinski državni i nacionalni suverenitet (2022), valja se osvrnuti na način na koji sam razmatrao "ukrajinsku krizu" u knjizi. Zapitao sam se: "zašto ponudu Europske unije Ukrajini da se uključi u nju kao u savez slobodnih država Rusija doživljava kao opasnost? Zar sljedeći korak u izgradnji europske arhitektonike nije pridruživanje Rusije? Može li biti cjelovite republikanske Europe bez ruskih građana i njihove države? Zašto Rusija to doživljava kao opasnost?" Ponudio sam dva moguća odgovora: "Prvi: zato što Rusija djeluje po logici imperija a ne države, potencijalne buduće članice Unije. Drugi: zato što Rusija, kao država-nacija, Uniju ne doživljava kao korak prema višoj kontinentalnoj integraciji, nego kao nasrtaj imperija koji služi kao politički paravan ekspanziji NATO-a, dakle američkog mehanizma kontrole nad Europskom unijom i svijetom u cjelini. Po mom sudu, događaji u Ukrajini prilika su Europskoj uniji da najzad spozna da je ona sama moguća samo kao protuimperijalna politička formacija, oslobođena vojnoga i svakog drugog tutorstva SAD-a. Premda ne i suradnje s njime, na bazi pune ravnopravnosti i uzajamnosti. Europi glavni protivnik nije Rusija kao država, nego logika imperija, ne samo američkoga i eventualno ruskoga nego i vlastitoga" (169).

Danas je osnovna dilema otklonjena: Rusija djeluje po logici imperija, a ne države-nacije; i to protuzapadnog imperija jer svoj identitet gradi na svojem navodnom azijskom barbarogeniju "ruskog svijeta". Rusija ne ratuje samo protiv Ukrajine, nego i protiv ideje Europe, a time i protiv sebe same kao potencijalne europske države-nacije. Otuda moje priželjkivanje da će nužan, premda i teško ostvariv, sljedeći korak u izgradnji europske arhitektonike biti "pridruživanje Rusije". Premda i dalje smatram da ne može biti "cjelovite republikanske Europe bez ruskih građana i njihove države", sve upućuje na zaključak da takvu viziju moramo, u ovom stoljeću, skinuti s povijesnoga dnevnog reda. Problem naime nije samo u Rusiji, nego i u samoj Europi. Ako protuimperijalno ujedinjena Europa, u svakovrsnoj kolektivnoj solidarnosti i pomoći ukrajinskom narodnooslobodilačkom ratu, i slomi zube ruskoga Behemota, ostaje posve upitnim koliko će ona sama posrnuti pred taktički ratom iznuđenom ali i strateški opasnom logikom militarizacije koja bi mogla bitno izmijeniti njezino mirotvorno republikansko pravno i etičko lice, pa da umjesto europeizacije Rusije doživimo rusifikaciju Europe.

Drugo, ne mogu propustiti da iz cjeline naslovljene "Tranzicijski postjugoslavenski putevi prema državi", izdvojim i osvrnem se na moj podroban prikaz političkih memoara jednoga od ključnih aktera inicijalne i odlučujuće faze hrvatske tranzicije, Josipa Manolića (objavljena su dva prva sveska, *Politika i domovina*, 2015. i *Špijuni i domovina*, 2016, dok se treći još iščekuje, najavljen pod naslovom *Izdaja i domovina*; v. poglavlje "Hrvatska dogovorena i planirana tranzicija", 219-254).

Manolićeve memoari upravo su nezaobilazni ako želimo razumjeti inicijalnu fazu smjene dvaju povijesnih režima, njezinu logiku, glavne tokove i aktere te protuslovne domete. No nakon višestrukoga veoma pažljivog čitanja, upravo odgonetanja, manolićevskog zamršenoga publicističko-obavještajnog diskursa, morao sam konstatirati da sam daleko od toga da mogu ponuditi iole jednoznačno tumačenje toga umnogome "šifriranog" štiva. Stoga sam svoj prikaz shvatio kao apel našoj demokratskoj i intelektualnoj javnosti da se mjerodavno uključi u raspravu, za koju su pružene mnoge plodne osnove.

Sudbina je tog teksta paradoksalna. Kad je izvorno objavljen, u kultnome elitnom časopisu *Gordogan* (37/38-2018), tekst je privukao znatnu pažnju i doživio nepodijeljeno priznanje brojnih čitatelja, iz različitih krugova. No sam apel drugima da se uključe u raspravu, ostao je "glas vapijućega". Doslovno se ama baš nitko nije odazvao i odvažio upustiti, na mojem tragu ili mimo njega, da i sam pročita i prouči

nadasve uzbudljive i spoznajno zahtjevne Manolićeve memoare. Nitko se nije odvažio da mi se pridruži u ogledanju s okorjelim profesionalnim obavještajnim kapitalcem, kao da su svi podlegli mojoj sugestiji da Manolić u svojem tekstu superiorno seiri nad nedoumicama s kojima nas kao naivne čitatelje i nišče "civile" neprestance glavoboljno suočava. Čini se da se nikome nije učinilo privlačnim, slijedeći moj pokušaj, da se kao čitatelj s autorom upusti u složenu igru otkrivanja i skrivanja, poluistina i spinova, s autorom koji kao da osviješteno slijedi štrausovsko pravilo da vanjskim egzoterijskim slojem kazivanja prikriva unutarnji ezoterijski meritum.

Imajući sve to u vidu, obnovio sam svoj apel, pa sam u predgovoru knjizi naveo dodatni, drastičan primjer koji jarko ilustrira kako je teško razmrsiti gusto tkanje Manolićevih obavještajnih igara bez granica. Prenosim taj izvod, uz stanovita kraćenja.

Predstavljajući lik Manolića kao političkog aktera istakao sam da se "politički profilirao unutar obavještajne i političke skupine koju je vodio Titov najbliži suradnik i jedan od najmoćnijih ljudi toga vremena Ivan Krajačić Stevo (od 1945. do smrti, 1986). Manolić ga u svojim memoarima predstavlja kao 'hrvatskog velikana', kao svog uzora, mentora i prijatelja" (v. Manolić, knj. I: 91-92; knj. II: 184-193). Štoviše, "Manolić nas ipak dovoljno jasno upućuje na zaključak kako je baš on bio prvi pouzdanik i designirani nasljednik u Stevinom obavještajnom krugu, kao mreže s kolektivnim političkim identitetom, s priznatom autonomijom i utjecajem u hrvatskoj Službi sigurnosti te s jakim međunarodnim vezama (napose s ruskim i njemačkim službama)".

No što to znači i može značiti? Što znači da je u vrijeme prijeloma Manolić (bio?) vodeća ličnost obavještajnog kruga, koji je decenijama izravno povezan sa sovjetskom (ruskom) armijskom obavještajnom službom?

Govoreći o Krajačićevim sposobnostima u gradnji mreže utjecajnih suradnika, još u toku rata, Manolić navodi i listu tih suradnika. Među njima ćemo s iznenađenjem naći jednu poznatu nam osobu: stanovitog Ernsta Bauera (189). S iznenađenjem, naime, zato što nam je taj lik podrobno predstavljen u prvoj knjizi memoara, čak mu je posvećen cijeli odjeljak ("Ernst Bauer, savjetnik bez plaće", knj. I: 357-364). U tome odjeljku Manolić se pita "tko je zapravo Bauer" i tvrdi da će se to znati kad "njemačka obavještajna služba otvori svoju arhivu kao i čiji je agent zapravo bio – njemački, hrvatski ili pak jugoslavenski". Prethodno nam pak iznosi sadržaj svog razgovora s Bauerom, u kojem je "od Bauera zatražio da (mi) dostavi popis agenata, naših

emigranata u Njemačkoj, koji su radili za jugoslavenske obavještajne službe, i civilne i vojne". Bauer mu je tom sastanku uručio popis s "gusto otisnutih 98 imena", ali mu ga je Manolić nakon čitanja vratio "želeći neistinito pokazati kako nam zapravo do njega nije stalo i kako je popis koji mi je Bauer daje nešto što mi znamo". Još dok je Bauer bio "šokiran, gotovo izbezumljen" tim postupkom, Manolić ga je zaskočio pitanjem: "Dobro, gospodine Bauer, tko je od navedenih radio za njemačke obavještajne službe... označite agente koji su bili vaši suradnici". Na to je Bauer uzvratio da nema potrebe da ih označuje jer "sve osobe s popisa bile su naši suradnici" (360-361).

Ma, bravo majstore! Kako uopće razumjeti da nam najprije kaže da mu je teško dokučiti tko je taj Bauer, je li agent-suradnik njemačke, hrvatske ili čak jugoslavenske obavještajne službe (u knj. I), da bismo posve ugređeno naknadno od njega saznali da je sve to "puštanje spina" i da je Bauer zapravo – njegov suradnik (knj. II)?! A sama inscenacija razgovora hotimično je zamagljivanje činjenice da je Manolić, u svojstvu šefa Ureda za zaštitu ustavnog poretka, od svojeg suradnika prethodno bio zacijelo već informiran tko je iz najužeg vodstva HDZ-a bio u mrežama njemačke i/ili jugoslavenske obavještajne službe. Još to nije sve, Bauerovo donošenje popisa "suradnika Službe" bilo je obavljanje "prljavog posla u ime nekih snaga u Republičkoj službi državne sigurnosti koja je time nesumnjivo podvaljivala novoj vlasti". Pa se žali da "kao šef Ureda za zaštitu ustavnog poretka *nisam znao da moja služba kao suradnika drži Ernesta Bauera na vezi pod kodnim imenom 'Vepar'*". Pa zaključuje na svoj karakteristični način: "Tko je tu osjetljivu informaciju čuvao od mene, *čitatelji mogu i sami zaključiti* (363; sve istaknuo – D.L.).

Blistav finale sijanja gustog tkanja protuslovnih naznaka, nakon kojih nam je jedino zaključiti da nas je prefrigani autor namamio u igru odgonetanja u kojoj su sve karte pomiješane.

Takvim predstavljanjem našeg autora, čitatelj je valjda dovoljno pridobiven da se suoči s pravim skandalom kojim nas se izaziva da se velikim nestrpljenjem očekujemo Manolićevu brutalnu dekonstrukciju mita o njegovu glavnom Liku, koja je najavljena u prvoj knjizi da će biti završno 7. poglavlje druge knjige, pod naslovom "Dr. Franjo Tuđman' – politički ili obavještajni projekt" (2015: 405-406). Ipak je međutim odustao od toga i samo posijao neke tragove za odgonetanje političkog profila Tuđmana, kao "nekadašnjeg partizanskog kontraobavještajca", koji je svoju disidentsku afirmaciju i političku misiju gradio "u dosluhu s tajnom službom". Tek

završni citat, kao poziv na čitanje: cijelo Tuđmanovo opozicijsko "antirežimsko" djelovanje u zemlji i inozemstvu "bilo je namijenjeno održavanju *predodžbe o njegovim nedaćama s režimom*. Ta *zapanjujuća pomisao dovela je u pitanje sve što do tada znao o Franji Tuđmanu...*" (knj. II: 144-145, i dalje; istaknuo – D.L.).

Ne mogu shvatiti ozbiljno hrvatskog politologa, čak ni građanina, koji se neće ozbiljno zamisliti nad Manolićevom ocjenom kako je "iluzija da je samostalna država uspostavljena jedinstvenim naporima domovinske i iseljene Hrvatske" (knj. II, 299), nad njegovim zdvojnim upitom "tko dirigira hrvatskim procesom osamostaljenja?" (267), nad njegovim uvidom kako su tada "vojne agenture masovno ušle u sve pore društvenog i političkog života", a njezini suradnici "infiltrirani u inicijativne odbore hrvatskih stranaka u nastajanju" (209). Manolić nas jednoznačno upućuje na promišljanje o udjelu "vojne obavještajne službe u dolasku HDZ-a na vlast" (210) kao i na zaključak da su postojali "centri moći uključeni u traženje lidera Hrvatske – u Beogradu" (224).

Hrvatski lider bio je, dakle, planiran i dogovoren, kako u samoj Hrvatskoj tako i "centrima moći... u Beogradu". Odnosno, "***Tuđman i Milošević već su tada pripadali istom 'moćnom klanu' koji će zapravo rukovoditi raspadom (podjelom) Jugoslavije***" (107; istaknuo – D.L.).

Jugoslavenski rasplet i dezintegracija zemlje odvijali su dakle kao predstava u "režiji velikih centara moći. ***Rat je bio planiran, planiralo ga je vodstvo Armije i nije se mogao izbjeći***" (knj. II, 239; istaknuo – D.L.).

Tranzicija iz staroga u novi režim nije (bio) spontani proces urušavanja truloga režima, demokratski i pravno deficitarnoga te ekonomski suboptimalnoga, nego prvenstveno *promišljen i promišljeno proveden politički i obavještajni projekt*.

Time se umnogome objašnjava zašto su demokratski tranzicijski procesi tako snažno i dugo blokirani i na političkome (kao prijelaz s jednostranačkog monizma na stranački pluralizam i od represivne prema regulacijskoj i pravnoj državi) i na društvenom planu (kao prijelaz s društvenovlasničkog gospodarstva "zatvorenog društva" na tržišnu privredu "otvorenog društva"). Još određenije, objašnjava nam se zašto je zadržan i ojačan najopakiji i po demokraciju i pravnu sigurnost najopasniji dio državnog aparata "starog režima" (represivni obavještajni aparat). U toj dimenziji postoji strukturna zapreka koja bitno i trajno otežava ako ne i onemogućuje demokratsku tranziciju u nas.

Imamo li sve to u vidu, nije nimalo čudno da se projekt konstitucije hrvatske pravne države do dana današnjega suočava s jedva premostivim strukturnim zaprekama i kadrovskim poteškoćama. Umjesto punoga demokratskog diskontinuiteta sa starim nikada do kraja destaljiniziranim režimom, sputava nas fatalni kontinuitet privatizacije političke vlasti i podržavljenja privatnog vlasništva. Svjedoci smo sustajanja hrvatske države pred civilizacijski izazovom da se njezin ideologijski i represivni države stave pod učinkovitu demokratsku i zakonsku kontrolu, a stranački pluralizam najzad afirmira kao pretpostavka parlamentarne demokracije.

Čitati Manolića, spoznajni je izazov prvog reda: ne samo zato da bolje razumijemo tko je i kako stari režim upropastio, nego i kako i čijom smo zaslugom bili gurnuti u ratnu pustolovinu koja je civilizacijski poharala postjugoslavenska tranzicijska društva i silno otežala i usporila njihovu modernizaciju.